

Jóhann P. Árnason, Ladislav Benyovszky, Marek Skovajsa (eds.): *Dějinnost, nadcivilizace a modernita. Studie k Patočkově konceptu nadcivilizace*. Praha: Togga, 2010, 334 stran.

Otázka modernity dnes, na počátku 21. století, stále patří k aktuálním předmětům nejen akademického zájmu. Snaha popsat a pochopit proces, který se nejprve na Západě a posléze po celém světě odehrál a nadále odehrává, tvoří nepochybně jeden z hlavních motivů dnešního společenskovo vědního výzkumu. Je proto obzvláště pozoruhodné, že se českému filosofovi Janu Patočkovi (1907–1977) ve studii *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt* – tedy v textu napsaném před více jak půl stoletím – podařilo pojmenovat a zodpovědět některé z klíčových otázek, které si v současnosti, o několik desítek let později, při snaze o porozumění problematice modernity klademe. Z toho důvodu je logické, že se dnes o Patočkovu původně nevydanou studii z 50. let zvedá zájem. Ukazuje se totiž, že v celé řadě oblastí dnešního bádání – a pole historické sociologie v tom není výjimkou – může být koncept nadcivilizace velkým přínosem. Kolektivní monografie *Dějinnost, nadcivilizace a modernita. Studie k Patočkově konceptu nadcivilizace*, jejíž vznik byl iniciován již v červnu 2009 konferencí v Lipnici nad Sázavou, je symbolem tohoto nového zájmu o Patočkovu uchopení modernity.

Na úvod je třeba konstatovat, že Patočkova studie o nadcivilizaci, v níž se mísí filosofické, historické a sociologické perspektivy, před nás staví velmi bohatý materiál – Jóhann P. Árnason, jenž patří mezi editory představované publikace, dokonce hovoří o jednom z nejbohatších a nejaktuálnějších Patočkových textů – a recenzovaná práce samozřejmě nemohla probrat

všechna témata, která Patočka v původní studii otevřel. V přístupu, který kolektiv autorů zvolil, tak můžeme nalézt především tuto trojí intenci: 1. předvést přínos konceptu nadcivilizace pro dnešní bádání; 2. zasadit tento koncept do širší souvislosti Patočkova filosofického díla; 3. zkoumat historické perspektivy a fenomény, z nichž koncept vychází a na něž jej můžeme uplatnit.

Prvnímu ze zmiňovaných záměrů je věnován oddíl nazvaný *Pojem a problematika „nadcivilizace“*. Hned na prvním příspěvku Jóhanna P. Árnasona je pozoruhodné, že jednou z oblastí, kde se dnes pojem nadcivilizace ukazuje jako nejvíce aktuální, je civilizační analýza. Árnason zde zdůrazňuje, že ačkoliv Patočkovu uchopení modernity jako civilizace řádově o desítky let předcházelo současným pokusům, v mnoha ohledech dnes stále může být přínosem – zejména díky definování modernity jako tzv. „civilizačního paradoxu“, podle kterého nadcivilizace sice překonává své předchůdkyně, avšak je oproti nim neúplná. Nejednoznačný charakter nadcivilizační situace, byť v trochu jiném ohledu, stojí také ve středu zájmu Ilji Šrubaře. Ten zdůrazňuje, že Patočka poukazem na vnitřní konflikt prvotní evropské racionální civilizace předvedl, že základní problém moderní společnosti spočívá v morálních konfliktech, jež se v modernitě rodí. Původní mravní selhání moderantní formy nadcivilizace, které rozehrálo „dialektiku úpadku“ mezi moderantismem a radikalismem, je pak zřejmé zejména na příkladu liberalismu, na nějž se blíže soustředí Marek Skovajsa. Český sociolog předvádí, jak lze Patočkův pojem moderantismu využít pro interpretaci a pochopení vývoje a podstaty západního liberalismu, který se ukazuje být „konkrétní historickou podobou“ moderantní formy nadcivilizace.

První blok příspěvků tak dokládá význam konceptu nadcivilizace pro dnešní společenskovědní bádání. Ukazuje se totiž, že právě Patočkův akcent na vnitřní rozporuplnost moderní společnosti, který dalece překonává zažitě vidění celé problematiky, je jedním z hlavních důvodů, proč je dnes pro nás koncept nadcivilizace tak cenný. Neboť chceme-li porozumět problémům původního vzestupu komunismu, úpadku liberalismu, globalizace, konfrontace Západu se zbytkem světa apod., je zřejmé, že optika, která je k tomu nezbytná, musí být schopna pojmut nejednoznačnost a vnitřní rozporuplnost, jež je s těmito otázkami spjata. Jak dosvědčují příspěvky v prvním bloku recenzované knihy, hlavní sílu Patočkova uchopení modernity můžeme vidět právě v tom, že nám tuto dnes tak potřebnou perspektivu poskytuje.

Zadruhé nám předkládaná monografie v části *Filosofické souvislosti konceptu nadcivilizace* přináší náhled do filosofického kontextu Patočkova díla. Klíčový je v tomto ohledu příspěvek Ivana Chvatíka, který – ač se studií o nadcivilizaci explicitně nepracuje – skrze výklad tzv. „třetího obratu“ předvádí, jak lze Patočkově uchopení modernity rozumět v kontextu autorových dalších textů – zejména *Kacířských esejí o filosofii dějin*. Chvatíkův příspěvek je důležitý především díky tomu, že nám, byť nepřímo, ukazuje, že uchopení modernity, jež český filosof klíčovým způsobem zformuloval právě už během 50. let v konceptu nadcivilizace, zapadá do kontextu jeho později představené osnovy filosofie dějin. S tím rovněž souvisí problematika jazyka a transcendence, kterou v rámci Patočkova filosofického díla dále rozvíjejí Hynek Janoušek a Martin Ritter. Přímé spojení mezi *Kacířskými esejí* a studií o nadcivilizaci pak lze najít v příspěvku Václava Bělohradského, jenž se zabývá otázkou každodennosti.

Bělohradský z Patočkova textu vyzdvihuje motiv „absolutna uprostřed všedního dne“ a na obou formách nadcivilizace pak právě skrze problematiku zvládnutí každodennosti, jak je vyložena v *Kacířských esejích*, demonstruje jejich selhání.

Na rozboru filosofických souvislostí Patočkova díla je tak pozoruhodná zejména skutečnost, že ačkoliv se zde s výjimkou textu V. Bělohradského přímo nepracuje se studií o nadcivilizaci, význam tohoto konceptu pro Patočkovu další práci zde jasně vystupuje na povrch. Recenzovaná publikace se tím dotýká také problémů nedokončenosti původního Patočkova textu a absence pojmu „nadcivilizace“ ve zbytku autorova díla – jak upozorňuje Jóhann P. Árnason ve svém úvodníku, studie o nadcivilizaci je jediným textem, kde se tento termín vyskytuje. Odpověď na otázku, proč Patočka pojem „nadcivilizace“ opustil, se už zřejmě nikdy nedozvíme, nicméně právě takovéto analýzy filosofických souvislostí autorova díla, jaké předvádí druhý oddíl recenzované publikace, nám dokládají, že původní koncept nadcivilizace zůstává, navzdory absenci samotného pojmu, relevantní i pro Patočkovo pozdější uchopení modernity a logicky zapadá do jeho celkové koncepce filosofie dějin.

Třetí blok příspěvků *Historické perspektivy konceptu nadcivilizace* se soustřeďuje jednak na interpretaci určitých dějinných fenoménů optikou Patočkova rozlišení mezi moderantismem a radikalismem, zadruhé zde běží o předvedení některých rysů nadcivilizace v konkrétních historických souvislostech.

O prvně řečené usilují příspěvky Jiřího Tourka a Milana Hanyše. Texty obou autorů nám dokládají, že Patočkův koncept nadcivilizace a jeho ústřední motiv – tedy konflikt mezi moderantní a radikální formou modernity – nám může sloužit jako obecný interpretační rámec, který lze

využít u celé řady fenoménů: v případě Tourkova textu se ukazuje, že střet dvou podob nadcivilizace se na poli architektury promítá do meziválečné tvorby; Hanyš se zase soustředí na radikalistické motivy v teologii apoštola Pavla.

Vedle toho se pak setkáváme s výklady historických perspektiv některých důležitých aspektů nadcivilizace. Motiv vědy, který byl pro Patočku jedním z klíčových nadcivilizačních rysů, rozvíjí Karel Müller. V jeho výkladu můžeme sledovat jednak úlohu, kterou věda jakožto zdroj univerzálnosti při formování modernity hraje, dále pak způsob, jakým s vědou obě formy nadcivilizace zacházejí – Müller při tom obojí zasazuje do historického kontextu posledního půlstoletí. Ve zbylých dvou příspěvcích Zdeňka Pince a Jana Bouzka se pak setkáváme s úvahami nad dějinnou situací a možnými východisky moderantismu – oba evidentně narážejí na Patočkův apel „mravní regenerace“ a hledání „důstojné úlohy“ Evropy, byť tak každý činí trochu jiným způsobem. Zmíněný problém se u Pince demonstruje skrze filosoficko-historickou analýzu fenoménů práce a spotřeby, které v nadcivilizaci dospívají do stadia koloběhu, z něhož jako by nešlo vystoupit. Zvláštní výsadou a v tomto ohledu i nadějí člověka nadcivilizace se pak v Pincově podání ukazuje možnost nastoupit „deevoluci potřeb“, které můžeme rozumět jako jednomu z možných rozměrů Patočkou skloňované mravní obnovy. Bouzek pak celou otázku uchopuje na širší rovině Evropy jako celku, jenž musí v nadcivilizaci, která se stává celosvětovou, globální, hledat svou úlohu – tou se podle autora ukazuje zvláštní zodpovědnost, již dnes, navzdory vlnám spenglerovského (a jiného) pesimismu, za lidstvo a planetární svět nadcivilizace máme.

Pro třetí blok příspěvků je příznačné, že nás přímo či nepřímo odkazuje k Patoč-

kovým klíčovým zdrojům, kterými v tomto případě byly zejména práce německého sociologa Maxe Webera a britského historika Arnolda J. Toynbeeho. Skutečnost, že lze Patočkovu distinkci mezi moderantní a radikální formou nadcivilizace tak dobře uplatňovat i na další fenomény – jak to předvádějí Tourek s Hanyšem – pramení z faktu, že Patočka své rozlišení založil na Weberově distinkci mezi účelově a hodnotově-racionálním jednáním, kterou právě lze promítnout do celé řady oblastí lidského působení. V otázkách dominance vědy a techniky, ztrátě náboženství, deevoluce potřeb, nezbytnosti nové zodpovědnosti apod., jež tematizují Müller, Pinc a Bouzek, se pak zrcadlí charakter i problémy nové historicko-sociální formace, která zejména díky (weberovskému) hnacímu motoru racionalizace překonala Toynbeem uchopené „iracionální“ civilizace, čímž však před sebe postavila zcela nové problémy a výzvy.

Jaké poznatky o problematice modernity nám tedy kolektivní monografie *Dějinnost, nadcivilizace a modernita*, vedle již výše řečeného, přináší? Rozbor Patočkova konceptu nadcivilizace ukázal, že otázku modernity je třeba vnímat interdisciplinárně. Není proto náhodou, že v kolektivu autorů nalezneme jak filosofy, tak sociology a historiky. Již sám Patočka v 50. letech, když původní text vznikl, předvedl, že otázka modernity si žádá zkoumání napříč obory – má totiž jak své historické, tak také sociologické a filosofické rozměry, jež se v původní studii českého filosofa pozoruhodným způsobem snoubí. Dnešním autorům se po více jak polovině století povedlo Patočkou předložené myšlenky opět vyzdvihnout, zasadit do kontextu autorova díla i tehdejší doby a v neposlední řadě také ukázat jejich potenciální přínos pro dnešní bádání. Interdisciplinární přístup se při tom ukázal jako nezbytnost, neboť

právě Patočkova studie o nadcivilizaci nám dokládá, že musíme být schopni reflektovat důležité proudy myšlení své doby na příč obory.

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že recenzované knize se podařilo poukázat na silná místa Patočkova uchopení modernity, přičemž k nejpřínosnějším momentům celé publikace patří skutečnost, že kromě výkladu důležitých souvislostí nám koncept nadcivilizace představuje jako stále aktuální a originální model, který může být východiskem našeho dalšího zkoumání. Nezbyvá tedy než věřit, že představená práce bude pro mnohé čtenáře z akademických řad impulsem a inspirací k dalším úvahám nad Patočkovým pozoruhodným dílem.

Jakub Homolka

Stanislav Holubec: *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie.*

Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2009, 206 stran.

Sociologa a historika Stanislava Holubce lze pokládat za předního tuzemského znalce Wallersteinovy problematiky moderního světového systému. Holubec přitom velmi pozorně, fundovaně a kriticky analyzuje nejen celé Wallersteinovo dílo, ale též bohaté diskuse a konkurenční, *světosystémově* orientované badatelské projekty, jež do dnešních dnů iniciovalo. Mimochodem o tuto problematiku se u nás dlouhodoběji zajímá také Oleg Suša, některé koncepty výzkumné perspektivy Immanuela Wallersteina popularizovali také Jan Keller nebo sociální geograf Petr Daněk.

Přitom v české sociologii a společenskovědní produkci byl západní (neo)marxismus, jehož je Wallerstein čelným představitelem, ignorován jak před rokem 1989, tak také dlouho po *Sametové revoluci*.

I přestože lze spolu s Holubcem Wallersteinovo dílo diskusně charakterizovat jako „nejvýznamnější pokus o vytvoření ucelené teorie vzniku a fungování kapitalismu podniknutý ve 20. století“ (recenzovaná publikace, s. 16), český čtenář se dosud se zpožděním několika desetiletí dočkal pouhých čtyř překladů, a to ještě velmi okrajových, rozsahem útlých a akademickým dopadem marginálních autorových prací (*Kam směřují sociální vědy* v roce 1998, *Úpadek americké moci* v roce 2005, *Utopistika* v roce 2006 a *Evropský univerzalizmus* z roku 2008). I v tomto případě tak můžeme diskutovat o tom, zda nejde o projev spíše semiperiferijního postavení České republiky v rámci světového systému, kdy naše akademická a intelektuální debata zaostává za zeměmi jádra o několik „světelných let“ a teprve s velkým zpožděním „objevuje“, diskutuje a reflektuje teoretické modely ze starších inovačních vln jádra. Knihu Stanislava Holubce *Sociologie světových systémů* (s podtitulem *Hegemonie, centra, periferie*) pak lze také chápat jako užitečný počín, který českému čtenáři mimo jiné úplně poprvé nabízí ucelený a souhrnný přehled celé komplikované problematiky světového systému. Pomyslnou „třešničkou na dortu“ je kapitola analyzující postavení českých zemí v jeho rámci, zejména pasáže vyvracející mýtus o jednoznačně „jádrovém“ charakteru prvorepublikového Československa.

Podle autora knihy je na koncepci Immanuela Wallersteina zapotřebí zdůraznit tendenci systému ke geografickému rozpínání, v určitých rytmech střídanou prohlubováním vazeb uvnitř světového systému. Zatímco ještě na počátku 16. století tvoří zárodky moderního světového systému jen části Evropy (asi 15 % tehdejší světové populace) a zbytek světa se mezitím nachází v tzv. vnějších oblastech, které nejsou integrovány do světového systému, v 19. stol.